מערך שיעור גמרא | מסכת בבא קמא, דף ב ע"א (המשנה)

ארבעה אבות נזיקין: מה משותף לשור, לבור, למבעה ולהבער?

קהל יעד: כיתות ז'-ט' · משך: 45 דקות · נלווה: דף עבודה לתלמיד · שיעור 1 מתוך 3

נוסח המשנה והגמרא: אתר ספריא, מהדורת וויליאם דוידסון (ארמית מנוקדת, ניקוד: דיקטה). פירוש רש"י, רמב"ם ושולחן ערוך: ספריא. פסוקים: ספריא (מקרא על פי המסורה), בלי טעמי המקרא.

מטרות השיעור

- התלמידים יכירו את המשנה הפותחת של מסכת בבא קמא ואת ארבעת אבות הנזיקין: השור, הבור, המבעה וההבער, ואת הפסוק בתורה שעליו נשען כל אחד מהם.
- התלמידים יבינו את המבנה "לא הרי זה כהרי זה": לכל אב יש תכונה מיוחדת, ולכן אי אפשר ללמוד אותו מחברו, והתורה צריכה לכתוב את כולם.
- התלמידים יזהו את "הצד השווה": שלושה דברים משותפים לכל הנזקים (דרכן להזיק, שמירתן עליך, תשלום במיטב).
- התלמידים יקשרו את המשנה להלכה: מי שממונו הזיק חייב לשלם (רמב"ם ושולחן ערוך).

מהלך השיעור בקצרה

שלב	מה עושים	זמן
1	פתיחה: מי ישלם?	5 דקות
2	המשנה: ארבעת האבות והפסוקים	10 דקות
3	"לא הרי זה כהרי זה"	12 דקות
4	"הצד השווה שבהן"	10 דקות
5	הלכה, סיכום ודף עבודה	8 דקות
	סה"כ	**45 דקות**

ציוד: לוח, דף עבודה לכל תלמיד. רשות: ארבעה כרטיסים גדולים עם ציור של שור, בור, אדם ואש, לתלות על הלוח.

פתיחה (5 דקות): מי ישלם?

כותבים על הלוח שלושה מקרים: **(1) העז של השכנים נכנסה לחצר ואכלה את הירקות בגינה. (2) פועלים חפרו בור ברחוב, לא כיסו אותו, ואופניים נפלו לתוכו ונשברו. (3) מישהו הדליק מדורה בחצר שלו, הרוח העיפה גחלים, והגדר של השכן נשרפה.**

שואלים: האם מישהו צריך לשלם? מי? למה, הרי הוא עצמו לא עשה כלום? מה דומה בשלושת המקרים ומה שונה? אוספים תשובות ורושמים בצד הלוח מילים שעולות (אחריות, שמירה, רשלנות).

> היום אנחנו פותחים את מסכת **בבא קמא** ("השער הראשון"), המסכת שעוסקת בנזקים. המשנה הראשונה מסדרת את כל הנזקים בעולם בארבע "משפחות" גדולות, ושואלת בדיוק את השאלה שלנו: מה משותף לכולן?

שלב א (10 דקות): ארבעה אבות נזיקין

משנה, בבא קמא ב ע"א

מַתְנִי׳ אַרְבָּעָה אָבוֹת נְזִיקִין: הַשּׁוֹר, וְהַבּוֹר, וְהַמַּבְעֶה, וְהַמְּהַבְעֵר.

- **"אבות"**: רש"י מסביר: "אבות קרי להנך דכתיבן בקרא בהדיא", כלומר "אבות" הם הנזקים שכתובים בתורה במפורש. ממילא יש גם "תולדות" ("ילדים"), נזקים שדומים להם. בזה נעסוק בשיעור הבא.
- **הסדר**: לפי רש"י המשנה מונה "כסדר שהן כתובין בפרשה": קודם השור ואחר כך הבור, כמו בפרשת משפטים.
- **"מבעה"**: רש"י אומר "מפרש בגמ'". בגמרא (ג ע"ב) רב ושמואל חלוקים: רב אומר שמבעה הוא **אדם** שמזיק, ושמואל אומר שמבעה הוא **השן**, בהמה שאוכלת בשדה של אחר.
- **"הבער"**: רש"י: "כי תצא אש", כלומר נזקי אש.

> **גמרא, בבא קמא ג ע"ב (הרחבה)**
>
> הַמַּבְעֶה וְהַהֶבְעֵר כּוּ'. מַאי "מַבְעֶה"? רַב אָמַר: מַבְעֶה זֶה אָדָם, וּשְׁמוּאֵל אָמַר: מַבְעֶה זֶה הַשֵּׁן.

האב	הפסוק בתורה	מה קורה?
שור	"וְכִי יִגֹּף שׁוֹר אִישׁ אֶת שׁוֹר רֵעֵהוּ" (שמות כא, לה)	בהמה שמזיקה (למשל נוגחת)
בור	"וְכִי יִפְתַּח אִישׁ בּוֹר..." (שמות כא, לג)	בור פתוח שמשהו נופל לתוכו
מבעה	לשמואל: "וְשִׁלַּח אֶת בְּעִירֹה וּבִעֵר בִּשְׂדֵה אַחֵר" (שמות כב, ד)	לשמואל: בהמה שאוכלת; לרב: אדם שמזיק
הבער (אש)	"כִּי תֵצֵא אֵשׁ וּמָצְאָה" (שמות כב, ה)	אש שיוצאת ושורפת

> טיפ למורה: אפשר לתלות על הלוח ארבעה כרטיסים (שור, בור, אדם, אש) ולבקש מהתלמידים לשייך כל אחד משלושת מקרי הפתיחה לאחד מהם. העז שאכלה ירקות היא "שן" (מבעה לשמואל), הבור הוא בור, והמדורה היא הבער.

שאלה לכיתה: לפי רב, מבעה הוא אדם. למה לדעתכם המשנה צריכה לכתוב אדם בתוך רשימה של נזקים כמו שור ובור?

שלב ב (12 דקות): "לא הרי זה כהרי זה"

> **משנה, בבא קמא ב ע"א**
>
> לֹא הֲרֵי הַשּׁוֹר כַּהֲרֵי הַמַּבְעֶה, וְלֹא הֲרֵי הַמַּבְעֶה כַּהֲרֵי הַשּׁוֹר; וְלֹא זֶה וָזֶה שָׁוִּין בָּהֶן רוּחַ חַיִּים, כַּהֲרֵי הָאֵשׁ שֶׁאֵין בּוֹ רוּחַ חַיִּים; וְלֹא זֶה וָזֶה שֶׁדַּרְכָּן לֵילֵךְ וּלְהַזִּיק, כַּהֲרֵי הַבּוֹר שֶׁאֵין דַּרְכּוֹ לֵילֵךְ וּלְהַזִּיק.

המשנה מסבירה למה התורה צריכה לכתוב את כל ארבעת האבות. רש"י: "אי כתב רחמנא שור לא נפיק מבעה מיניה", כלומר אילו התורה כתבה רק שור, לא היינו יכולים ללמוד ממנו את המבעה. לכל אב יש משהו מיוחד שאין לחברו:

- **"לא הרי השור כהרי המבעה"**: גם לשור וגם למבעה יש רוח חיים, ובכל זאת כל אחד מהם שונה מחברו (מה ההבדל, הגמרא מסבירה בהמשך). רש"י: "רבותא אשמעינן שאע"ג שיש לשניהם רוח חיים לא נפיק חד מחבריה".
- **"כהרי האש שאין בו רוח חיים"**: לשור ולמבעה יש רוח חיים, ולאש אין. רש"י: "ואי לא כתביה רחמנא הוה אמינא ליפטר", אילו התורה לא כתבה אש, היינו חושבים שבעל האש פטור.
- **"כהרי הבור שאין דרכו לילך ולהזיק"**: שור, מבעה ואש זזים ממקום למקום ומזיקים (רש"י: "אלו שלשתן דרכן לילך ולהזיק"). הבור עומד במקום, והנזק בא אליו.

	שור	מבעה	אש	בור
יש בו רוח חיים?	כן	כן	לא	לא
דרכו לילך ולהזיק?	כן	כן	כן	לא

טיפ למורה: משחק "מה מיוחד ביי?": ארבעה תלמידים עומדים מול הכיתה, כל אחד "הוא" אב אחד. כל תלמיד אומר משפט אחד: "אני לא כמו ___, כי ___". הכיתה בודקת מול המשנה. כך רואים שאי אפשר ללמוד אב אחד מאחר.

שאלה לכיתה: למה מישהו יכול היה לחשוב שבעל האש פטור? (רמז: האש לא חיה, והרוח היא שמעיפה אותה.)

שלב ג (10 דקות): "הצד השווה שבהן"

משנה, בבא קמא ב ע"א

הַצַּד הַשָּׁוֶה שֶׁבָּהֶן – שֶׁדַּרְכָּן לְהַזִּיק, וּשְׁמִירָתָן עָלֶיךָ; וּכְשֶׁהִזִּיק – חָב הַמַּזִּיק לְשַׁלֵּם תַּשְׁלוּמֵי נֶזֶק, בְּמֵיטַב הָאָרֶץ.

אחרי שראינו מה **שונה** בין האבות, המשנה אומרת מה **משותף** לכולם. שלושה דברים:

1. **"שדרכן להזיק"**: מכל אחד מהם צפוי לבוא נזק. לכן צריך להיזהר בהם.
2. **"ושמירתן עליך"**: הם שלך, והאחריות לשמור עליהם היא שלך.
3. **"חב המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ"**: מי שלא שמר חייב לשלם. רש"י: "מעידית נכסיו יגבה דמי הזיקו אם רוצה לפרוע לו קרקע", כלומר אם הוא משלם בקרקע, הוא נותן מהקרקע הטובה ביותר שלו.

"הצד השווה" הוא דרך לימוד: כשכמה דינים שונים זה מזה עדיין יש להם צד משותף, אפשר ללמוד מהם דין גם על מקרה אחר שיש בו אותו צד משותף. רש"י: "מפרש בגמ' לאתויי מאי", כלומר הגמרא תסביר אילו נזקים נוספים המשנה מביאה בדרך הזאת.

שאלה לכיתה: חזרו לשלושת מקרי הפתיחה. האם בכל אחד מהם מתקיימים שלושת הדברים: דרכו להזיק, שמירתו על הבעלים, וחיוב לשלם?

הלכה, סיכום ודף עבודה (8 דקות)

להלכה: "כל נפש חיה שהיא ברשותו של אדם שהזיקה הבעלים חייבין לשלם שהרי ממונם הזיק". זה כולל כל בהמה, חיה ועוף, כי "לא דבר הכתוב בשור אלא בהווה" (רמב"ם, הלכות נזקי ממון א, א; וכן בשולחן ערוך, חושן משפט שפט, א). כלומר התורה כתבה "שור" כי זה היה המקרה הנפוץ, אבל הדין נכון גם לכלב, לחתול ולתוכי.

ומה משלמים? בנזק שבהמה עושה בדרכה הרגילה (למשל אוכלת או דורכת) הבעלים משלמים "נזק שלם מן היפה שבנכסיו", ולומדים זאת מהפסוק "מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם" (רמב"ם, נזקי ממון א, ב; שולחן ערוך, חושן משפט שפט, ב). זה "מיטב הארץ" של המשנה.

מושג	מה הוא אומר
אבות נזיקין	ארבעה סוגי נזק שכתובים בתורה: שור, בור, מבעה, הבער
לא הרי זה כהרי זה	לכל אב יש משהו מיוחד, ולכן אי אפשר ללמוד אותו מאב אחר
הצד השווה	מה שמשותף לכולם: דרכן להזיק, שמירתן עליך, חיוב לשלם במיטב

בדקות האחרונות מחלקים את דף העבודה. אפשר לתת את חלקים א ו-ב בכיתה ואת חלקים ג ו-ד כשיעורי בית.

שאלות לדיון

1. המשנה אומרת "ושמירתן עליך". מה בחיים שלכם "שמירתו עליכם"? (חיית מחמד, אופניים שהשארתם במסדרון, כדור בחצר.)

2. למה לדעתכם התורה מחייבת את בעל השור לשלם, ולא אומרת "השור אשם, לא הבעלים"?

3. רב אומר שאדם הוא אחד מאבות הנזיקין. מה זה מלמד על האחריות של אדם על מעשיו, גם כשלא התכוון להזיק?

4. למה כדאי לחברה שמי שהזיק ישלם "מן היפה שבנכסיו" ולא מהדברים הגרועים שלו?

נספח: תשובות לדף העבודה

חלק א: (1) אֲבוֹת (2) חַיִּים (3) הָאֵשׁ (4) לַיְלָה (5) הַבּוֹר (6) וּשְׁמִירָתָן (7) בְּמֵיטַב. המילה "תּוֹלְדוֹת" במחסן היא המיותרת (היא תופיע בשיעור הבא). **פסוקים:** (1) הבער (אש); (2) שור; (3) מבעה (לשמואל: השן); (4) בור.

חלק ב: שור: יש בו רוח חיים, דרכו לילך ולהזיק, ובכל זאת הוא שונה מהמבעה. בור: אין בו רוח חיים ואין דרכו לילך ולהזיק, הנזק בא אליו. מבעה: יש בו רוח חיים ודרכו לילך ולהזיק (לשמואל: שן, בהמה שאוכלת; לרב: אדם). הבער: אין בו רוח חיים, אבל דרכו לילך ולהזיק. בעמודת המקרים כל דוגמה מתאימה מתקבלת (למשל: כלב שנשך, תעלה פתוחה ברחוב, חתול שאכל דגים, מנגל שגחלים עפו ממנו).

חלק ג:

1. אבות הם הנזקים שכתובים בתורה במפורש ("דכתיבן בקרא בהדיא"). מכיוון שיש "אבות", יש גם "תולדות": נזקים שדומים להם.

2. רב אומר: מבעה זה אדם. שמואל אומר: מבעה זה השן (בהמה שאוכלת ומזיקה).

3. לשור ולמבעה יש רוח חיים, ולאש אין. לפי רש"י, אילו התורה לא כתבה אש, היינו חושבים שבעל האש פטור.

4. דרכן להזיק; שמירתן עליך (על הבעלים); וכשהזיק, המזיק חייב לשלם במיטב הארץ.

5. כן. "אחד השור ואחד שאר בהמה חיה ועוף, לא דבר הכתוב בשור אלא בהווה" (רמב"ם, נזקי ממון א, א; שולחן ערוך, חושן משפט שפט, א).

חלק ד: שאלה פתוחה. כל תשובה מנומקת מתקבלת. כדאי לבדוק שכל כלל באמת קשור לשמירה ("ושמירתן עליך"), ושהשיוך לאב הגיוני: כלב לשור או לשן, חפץ שהושאר במעבר לבור, מנגל לאש.